

Adolf Peter Záturecký: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Pranostiky a úkazy prírody

Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Pranostiky a úkazy prírody

Adolf Peter Záturecký

Digitalizátor: Viera Studeničová, Ivana Černecká, Bohumil Kosa, Mária Hulvejová, Slavomír Kancian

Copyright © 2011 Zlatý fond denníka SME

Tento súbor podlieha licencií 'Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 2.5 License'. Viac informácií na <http://zlatyfond.sme.sk/dokument/autorske-prava/>

Pôvodná publikácia	2
A. Štyri čiastky roka. Predzvesti počasia	13
1. Jar	13
2. Leto	15
3. Jeseň	16
4. Zima	18
B. Iné predzvesti počasia	21
1. O daždi	21
2. Rozličné predzvesti	22
3. Všeobecne o predzvestiach	22
C. Porekadlá a úslovia o počasí	23
1. Jasný čas; sparno	23
2. Dážď	23
3. Blesk a hrom	24
4. Vietor, víchor	24
5. Povodeň	25
6. Zimné úkazy a javy	25
D. O iných dobách	27
1. Deň	27
2. Noc	27
3. Dni v týždni	27
4. Sviatky	28
5. Rok	28
6. Porekadlá a úslovia o dennom čase	28

Pôvodná publikácia

Adolf Peter Záturcký. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Slovenský Tatran. Bratislava. 2005. 813. . Mária. Kosová. spracovala register a poznámky. . Mária. Bratová. zodpovedná redaktorka, pripravila edične. . Andrej. Melicherčík. napísal štúdiu. . Eva. Kroupová. jazyková redaktorka. . Eva. Zdražilová. technická redaktorka. .

Bibliografické poznámky

Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky

Vyšlo s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR.

Predhovor k prvému vydaniu slovenských prísloví, porekadiel a úsloví

V knihe dr. Hanuša Literatura príslovnictví slovanského a německého, či předchůdcové Fr. Lad. Čelakovského atď. čítame na str. 71. tieto zaujímavé slová: „Cárovna Katarína II. sledovala s nevšednou pozornosťou národné obyčaje, hry, piesne, a vidiac vrchol stručnosti vzdelanosti národnej v prísloviach, zbierala, ba spisovala sama poslovice či príslovia ruské.“ Tým je zaiste veľa povedané. Nielen poznanie zmýšľania národa robí zbierky prísloví neobvyčajne dôležitými, ale najmä tá okolnosť, že reč národa sa najčastejšie zachovala v prísloviach.

Roku 1863, teda pred tridsiatimi tromi rokmi, začal som zbierať slovenské príslovia, nemysliac vtedy ani trochu na to, že by sa všetky toho druhu slovenské zbierky zhromaždili pod moje pero. Posledný môj rukopis je — ôsmy. Prvý obsahoval materiál nazbieraný iba z vlastného počutia a z vlastných spomienok pri čítaní neslovenských prísloví. K tomu sa pripojili drobné príspevky od priateľov, takže zbierka vzrástla asi na 2000. To ma povzbudilo k pokusu zostaviť túto zbierku podľa vecného obsahu, a tak vznikol druhý rukopis. Verejnosť, pravdaže, nepotrebovala systematické usporiadanie takejto zbierky; pre mňa to však bolo súkromnou záľubou, ale aj dobrým cvičením v tejto, ako som potom zistil, veľmi obťažnej veci. Čím väčší som totiž o tom premýšľal, tým viac násilností, medzier a nedôsledností som zbadal vo svojom zostavení. Preto som sa rozhodol všetko znovu prepracovať, a tak vznikol tretí rukopis. Ten som poslal r. 1868 Matici slovenskej. Rukopis tam dlho ležal, a keď som ho vyreklamoval, dostal som ho s poznámkou, aby som z neho vyčiarkol všetky príslovia, ktoré medzitým vyšli v Zborníku Matice slovenskej. No, to nebolo ľahké urobiť, lebo príslovia boli očíslované a na tie čísla som sa odvolával. R. 1871 vznikol štvrtý rukopis, pravdaže zasa dokonalejšie zostavený, a hoci bolo 413 prísloví vynechaných, predsa obsahoval vyše 2000 prísloví, pretože medzitým sa moja zbierka zasa rozrástla. Tento rukopis prešiel redakciou zosnulého už Dobšinského; Matica bola však medzitým zrušená, a ja som sa mohol pokladať za šťastného, že môj rukopis vykĺzol zo zajatia. Roku 1884 odovzdal som ho p. Bartošovi, profesorovi v Brne, nemieniac sa s touto vecou viacej zaoberať. Rukopis sa neskôr dostal do rúk p. dr. Nováka, ktorý ho použil v druhom vydaní Čelakovského Mudrosloví.

Neskôr však skrsla vo mne túžba zostaviť všetky zbierky slovenských prísloví do jedného celku. Odhodlal som sa na to, veď cestu som mal prekliesnenú pokusom na vlastnej zbierke. Pretože štvrtý rukopis som už nemal poruke, vzal som tretí rukopis s dodatkami a k tomu všetky svoje doterajšie zbierky uverejnené v Zborníku Matice a v časopise Sokol. Potom som uverejnil v Národných novinách výzvu na zaslanie príspevkov. Prichádzalo ich nad očakávanie veľa, a len potom som spoznal, akou veľkou vytrvalosťou sa musím vyzbrojiť. Ukázalo sa nevyhnutným nové usporiadanie celého systému. Dlhoby trvalo, ak by som mal vyrozprávať všetky príčiny, pre ktoré z piateho rukopisu došlo až na ôsmy. Poviem len toľko, že to bolo jednak kvôli zdokonaleniu diela, jednak kvôli zväčšeniu jeho rozsahu, pretože ustavične prichádzali mnohé, už ani nečakané príspevky. K poslednému rukopisu chcel by som dodať ešte toto: Keď som pre nepriaznivé slovenské nakladateľské pomery žiadal o radu p. dr. Pastrnka, či by som sa mohol v slávnej Českej akadémii hlásiť so svojím dielom, upozornil ma láskavou informáciou, že zaiste sa možno o to pokúsiť, lenže podľa stanov celá publikácia (predhovor, záhlavia, vysvetlivky a i.) musia byť české a len samotné príslovia slovenské. Okrem tohto pokynu poradil mi p. dr. Pastrnek na zdokonalenie diela, aby popri zachovaní systému podľa vecného obsahu každý odstavec sa riadil svojím abecedným poriadkom; ďalej, aby sa v diele uviedli citáty paralel z Čelakovského Mudrosloví, poľské z Adalberga a paralely nemecké, maďarské a latinské, o ktorých som sa sám zmienil.

Všetko toto sa urobilo. Prirodzene, že všetko sa dosiaľ nepozbieralo, ale keby sme sa dožadovali

úplnosti, kniha by nikdy neuzrela svetlo.

Celá zbierka vzrástla na vyše 13 000 prísloví, porekadiel a úsloví. Uvedených čísel je síce len okolo 10 000, a to preto, že mnohé príslovia sa uvádzajú pod jedným a tým istým číslom. (Totiž varianty sa nečísľujú osobitne, ale sú uvedené pod číslom základného výroku. — Pozn. M. K.)

Ako vysvitá z príspevkov, zastúpené sú takmer všetky slovenské kraje. Pravdaže, jednotlivé zbierky obsahovali oveľa viac materiálu, ako uvádzam nižšie; mnohé príslovia som však vypustil, lebo sa opakovali. No nik nezbiehal, nepracoval nadarmo.

Pramene a príspevky sú od týchto p. t. pánov, paní a slečien. Väčšie čísla sú zaokrúhlené.

Fr. Šujanský (Zvolen, Turiec, Trenčín, Nitra, Tekov) 5 500. — E. V. Rizner (Trenčín, Nitra) 1 600. — Dobšinský (Gemer) 700. — Rehor Uram (Liptov) 600. — Ján Vansa (Gemer) 400. — Pořekadla (príslovia) Slovákov moravsko-uherských, sebrav vydal Frant. Trnka, v Brně r. 1831, 350. — Staré rukopisy, väčšinou písané pred r. 1850, a to: Strakov, Šoltýsov, Fejérpatakyho, Štefana Plačku, Jozefa Srenku, Jána Zolnaya, Dolnozemske porekadlá a iné bezmenné rukopisy, spolu 280. — Slečna Križková (Tekov) 250. — Slečna Goldpergerová (Novohrad) 200. — Buday (Tekov, Zvolen) 170. — Oružný (Andrej Krno, Gemer, Liptov) 160. — Paulína Čorbová (starý rukopis, Šariš) 150. — Juraj Kello (Šariš) 130. — Jacovský (Prešporská stolica) 124. — Andrej Halaša (Turiec) 120. — Krupa 120. — Starý bezmenný rukopis 120. — Ctiboh Zoch (Orava) 100. — Vítázoslav Sasinek 100. — Ján Francisci (rukopis spred r. 1848) 90. — Buřovský (Modra, Prešp. stol.) 90. — Ján Kalinčiak (Liptov, almanach Lipa I.) 60. — Pani Ruppeldtová (Liptov) 47. — K tomu moja vlastná zbierka (Liptov a Brezno). — Príspevky zaslali aj pp. Ján Kmeti, Ján Makovický, Ján Kordoš, Samuel Medvecký, Ján Slávik, Ladislav Boor, Juraj Molnár, dr. Derer, Daniel Neumann a iní.

Dr. Hanuš v spomenutom už diele na str. 54 — 55 uvádza štyri staršie slovenské zbierky: 1. Zbierku Doležalovu z r. 1746, 2. zbierku Bernolákovu z r. 1790. Táto je vraj len o niečo rozšírená Doležalova zbierka; obe tieto zbierky sú zahrnuté v zbierke p. Šujanského. 3. zbierku Ribayovu spred r. 1813. O tejto hovorí p. dr. Novák v úvode k druhému vydaniu Čelakovského Mudrosloví: „Rozsiahlu zbierku českých a slovenských prísloví (asi 400 viet) mal aj Juraj Ribay, ktorú po ňom zdedil Juraj Palkovič; teraz je majetkom peštianskeho Národného múzea.“ Urobil som v tejto veci, čo som mohol, ale odpoveď žiadna. Bolo by z toho istotne ťažko vybrať, čo je slovenské. — 4. Zbierku Trnkovu (pozri vyššie) obsahujúcu okolo 1 300 prísloví. Čelakovský, preberajúc príslovia od Trnku, nechal niektoré v pôvodnom pravopise; napr.: Nenie horšia, jako keď sa chudobný na kôň dostane. Č. str. 100.

Teraz už k vnútornému usporiadaniu môjho diela. Ako som už uviedol, zostavil som ho podľa vecného obsahu, pričom každý odstavec má svoj abecedný poriadok. (Niet ho iba v niektorých oddieloch, a to tam, kde by to bolo na ujmu vnútornej súvislosti, napr. v oddiele Občasnosť, kde sa postupuje podľa kalendárneho poriadku, alebo v oddiele Privety a odvety návštevné.) V tomto odstavci zasa spája sa niekoľko prísloví pod jedno hlavné, spoločné slovo. Mnohé vety, najmä porekadlá a úslovia, sú vytlačené spolu, per extensum, zachovávajú však abecedný poriadok.

Už r. 1837 upozorňoval Čelakovský v Musejníku na nedôstojnosť riadiť sa pri zostavovaní prísloví iba abecedným poriadkom (Hanus, Lit. přisl., str. 48.). Neskôr Liblinský r. 1848 a po ňom aj sám Čelakovský r. 1852 zostavili svoje diela podľa vecného obsahu, rozdeliac najskôr všetko na dve skupiny, na príslovia (mudrosloví) a na porekadlá. Hoci Slovák pod slovo *porekadlo* zahŕňa oboje, predsa som tieto rozdiely zachoval a k porekadlám som pripojil ešte aj úslovia. Nerozpakoval som sa zaradiť na patričné miesta veršované povrávky i úryvky z ľudových piesní, používané ako príslovia a porekadlá. — Iba v niektorých kapitolách nie sú porekadlá od prísloví úplne oddelené, napr. v kap. XI. Zvláštne stavy. (Názov kapitoly v reedícii znie IV. Sociálne triedy, stavy, rod a zamestnanie. Pozn. M. K.)

Mnohí majú, pravda, najradšej plynulý abecedný poriadok. Toto však nahradí náš Ukazovateľ urobený teraz dokonalejšie než pôvodne. (V našom vydaní vynechávame Zátureckého Ukazovateľ a nahrádzame ho novým registrom. Pozn. M. K.) Pôvodne bol zostavený podľa jednotlivých slov. Lež neskôr mi slúžil ako vzor Ukazovateľ druhého vydania Čelakovského od p. dr. Nováka, v ktorom sa podávajú *jadrá* prísloví, takže ľahko bude nájsť to-ktoré príslovie, najmä aj podľa pripojeného obsahu. — Z pochopiteľných príčin do Ukazovateľa som neuviedol, alebo len čiastočne uvádzam, z kap. XVI. 19., XVII, XIX, XX.

Čo je príslovie a čo porekadlo, dá sa ľahko určiť z hľadiska formy; no z hľadiska myšlienkového obsahu veľmi často splyva porekadlo s príslovím. Tak „Muchy lapá, voly púšťá“ je formou porekadlo, ale podľa obsahu myšlienky hotové príslovie. Mnohé zasa zmenou menej výraznej formy v imperatív

nadobúda skôr charakter príslovia, napr.: „Do skaly čelom buchnul!“ a „Nebúchaj čelom do skaly!“ A nielen imperatívom, lež aj inak, napr.: „Ide s bubny na zajace“ a „S bubny na zajace nechodia“. (Porov. dr. Hanuš, Lit. prísl., str. 50, Čelakovského citát: „Porekadlá s prísloviami najbližšie“ atď.). Liblinského definícia pojmu príslovie a porekadlo (tamže, str. 97.) znie takto: „Príslovie je úplnou vetou, obsahujúcou ukončenú myšlienku, vzťahujúcu sa buď na názor na svet, na mravy alebo na iné; prejavuje sa alebo v spôsobe rozkazovacom, alebo obsahuje v sebe nejakú dôležitú pravdu skúsenosti a mravnú zásadu; kým porekadlo je vtipným nápadom, slovným obratom bez hlbšieho zmyslu a významu, skôr pri nejakej príležitosti poznamenaný a do obvyčaje prijatý vtip, než osvedčenie národného dômyslu; porekadlo je výkvet pravočeského humoru, znak zdravej, veselej mysle a jasného rozpoloženia a rozmaru národa.“ No na dôkaz toho, čo som uviedol vyššie, citujem slová dr. Hanuša, Lit. prísl., str. 49, hodné dôkladného uváženia: „Kto teda hľadá na obsah, na hlavnú myšlienku, pre toho je rozdiel medzi príslovím a porekadlom iba vedľajší a celkom nepodstatný; opakujem znovu: zo stanoviska *obsahu*. Kto však chce usporiadať príslovia podľa obsahu, ako to skutočne Čelakovský a Liblinský urobil, ten rozdielom medzi príslovím a porekadlom iba sám sebe stojí v ceste, rozdeľuje podľa obsahu, čo je rozdelené samo v sebe iba časove alebo formálne.“ A znovu na str. 50: „Zo stanoviska číreho obsahu je prechod medzi prísloviami a porekadlami taký jemný, že neraz nemožno ani udať, či nejaký výrok je naozaj príslovie alebo nie.“ Na str. 90. tohto diela uvádzajú sa slová samotného Čelakovského: „Porekadlo leží práve medzi prísloviami a úsloviami (idiomami), i nepriamo, takže určiť rozdiel medzi týmito dvoma nie je ľahké.“

Ťažkosti, z tohto všetkého vyplývajúce, poznal som pri svojej práci v plnej miere. A to tým väčšmi, že je veľmi mnoho porekadiel, z ktorých by sa len približne dalo odvodiť nejaké poučenie, alebo nijaké. Vyskytujú sa teda príslovia, ktoré sú formou porekadlá, ale sú aj také porekadlá, ktoré ani svojím obsahom nepoukazujú na príslovia.

Teda v snahe nenarušiť rozdiel medzi pojmom príslovie a porekadlo, prišiel som na myšlienku ponechať osobitné záhlavia pre príslovia i porekadlá, no aby sa nenarušila obsahová príbuznosť, rozhodol som sa uviesť *bezprostredne* za prísloviami tie porekadlá, ktoré majú s nimi rovnaký obsah. Tak ako sú dni, patriace ešte do hvezdárskej zimy, ale počasím sú už jarné, tak sú zaiste aj v mojom diele jednotlivosti, prezrádzajúce kolísanie, (Mnohý nájde azda podľa svojho názoru medzi prísloviami porekadlo a medzi porekadlami príslovie, no aspoň nájde pospolu to, čo je príbuzné) ktorému sa nedá vyhnúť. Jednako však dúfam, že celok nezotrie dojem príslovia a porekadla a že tento uľahčujúci spôsob dopomôže v tomto ohľade k zhovievavému úsudku.

Usiloval som sa nadovšetko, aby tá-ktorá veta, pripúšťajúca svojím obsahom viaceré významy, bola uvedená tam, kde v prvom rade patrí, napr.: „Malých zlodejov vešajú, veľkých púšťajú“, teda nie pod záhlavie „Zlodejstvo“, ale pod záhlavie „Nespravodlivosť“. — „Koho Pán Boh chce potrestať, potresce ho na rozum“ nie pod záhlavie „Boh“ ani „Rozum“, ale pod „Falošnosť“, lebo tu je vyjadrený osud ľstivého, čo sa sám zaplietol do osídla. Zložitá príslovia som uviedol na toľkých miestach, z koľkých členov sú zložené, napr.: „Ranný dážď, ženský plač, panská láska a aprílová chvíľa — to všetko na zajačom chvoste visí.“ Toto patrí na štyri miesta. — Výroky „Smrť ho tam čakala“, „Smrť tam hľadal“ sú zvláštnym príkladom hlboko ukrytej zásady, hoci sa zdajú iba čírymi úsloviami. Vyslovujú akiste nemennosť osudu, ako: Komu je súdené zomrieť, musí chtiac-nechtiac urobiť to, čím si spôsobí smrť. Preto ho uvádzam medzi prísloviami a tento príklad napomôže tiež pochopiť môj systém.

Niektoré príslovia používame v doslovnom i prenesenom význame, napr.: „Mnoho snehu — málo vody“ má okrem predzvesti počasia aj tento význam: Mnoho priberania sa, hrozieb a pod., malý výsledok. — Niekde by sa zdalo, že sa kapitoly a odstavce zbytočne rozdrobujú, napr. „Boh“ a „Pobožnosť“. V oboch záhlaviach slovo „Boh“ významovo si je veľmi blízke; ale v záhlaví „Boh“ prihliada sa väčšmi k jeho vlastnostiam, kým v záhlaví „Zbožnosť“ väčšmi k ľudským vlastnostiam, určujúcim pomer k Bohu.

Aby sa tie isté slová zbytočne neopakovali a získalo sa miesto, mnohé vety som stiahol, napr.: „Má červené — vyťahané oči; červený — medený nos od pijatiky“, treba pokladať za štyri samostatné porekadlá. (V našom vydaní jednotlivé varianty rozpisujeme. Pozn. M. K.)

Je správny názor, aby sa každý výrok verne podal v tom nárečí, v akom bol počutý. Lenže tu všetko záviselo od zberateľov. Jedni tomu venovali pozornosť, iní nie. Tak rukopis Paulíny Čorbovej zo starších čias pochádza síce zo Šariša, ale nebol písaný šarišským nárečím. A sú zasa materiály od p. farára J. Kellu z Bardejova zapísané šarišským nárečím a od p. učiteľa L. V. Riznera zo Zemianskeho

Podhradí písané nárečím Bošáckej doliny, a ja som ich v tomto podaní s radosťou použil. Podobne som zachoval aj nárečie Prísloví, ktoré vydal Trnka (pozri vyššie), lenže Trnkov pravopis je sám osebe nedôsledný. Nárečie sme rešpektovali aj v príspevkoch dodávaných z Gemera, Novohradu, Spiša a z okolia Modry. (Značkou „Pr. Modra“ sú označené príslovia, v ktorých sa *de, te, ne, le* vyslovuje tvrdo, mäkké *d', l', ň, t'*, tam nepoznajú. Poznačil zberateľ M. Buľovský.) Liptov a susedné stolice sa líšia od spisovnej slovenčiny iba nepatrnými odchýlkami, okrem miestneho mäkkého alebo tvrdej výslovnosti *d, n, t*.

Ďalej pokladám za potrebné povedať niečo o pravosti, rýdzosti slovenských prísloví. Na zásade výlučnosti nikto nelipne. Dobré slovenské, hoci nie výlučne, je napr.: „Dnes mne, zajtra tebe“. Ba aj také ako „Hlas ľudu, hlas boží“, ľudom síce menej používané, na radu p. Šujanského, hoci nie bez váhania, som prijal. Hranicu miery mi určovalo, pravdaže, osvojenie si toho-ktorého príslovia v ľude, bez ohľadu na to, či príslovie v ľude vzniklo, alebo nie. Preto som nebral do úvahy príslovné výroky, vyslovené pôvodne slovenskými spisovateľmi, ale dosiaľ používané len inteligenciou, napr.: „Umom, lebo past'ou“. Ak predsa len jedno-druhé slovenskému ľudu celkom cudzie prekázalo, za to by, pravdaže, v prvom rade padala zodpovednosť na zberateľov, lebo sami najlepšie vedia, odkiaľ čerpalí. Všetky takéto príslovia, o ktorých slovenskosti pochybujem, označil som hviezdíčkou. (V našom vydaní systém označovania hviezdíčkou sme zrušili. Pozn. M. K.) Pri tejto príležitosti pripomínam, že by zberateľ i redaktor mali dávať pozor aspoň na také príslovia, ako: „Koho bohovia nenávideli, učinili ho učiteľom“, t. j. známe „Quem dii odere“ atď. (Zborník Matice slovenskej I.). Čo by z toho bolo bývalo vyšlo, keby som sa nebol spýtal, odkiaľ sú tie a oné výborné príslovia v slovenských kalendároch, ktoré sú vlastne preklady z ruštiny a podobne!

Popri tom, čo som povedal o výlučnosti, treba vziať do úvahy i to, čo napísal Čelakovský pre cudzích vzdelancov: „Často sa stretávame s prísloviami celkom si podobnými u dvoch národov, ktoré v histórii takmer neboli v nijakom styku. Príčina toho váži najskôr v tom, že hranice praktickej múdrosti alebo rozumu nie sú také presné ako hranice fantázie, vtípu a náruživosti prejavov, a preto sa tá istá veta vždy môže zjavovať v rovnakej podobe na rôznych miestach“. (Dr. Hanuš, Lit. přisl., str. 42.). A tak správne pokladá za chybnú tú domnienku, akoby príslovie, ktoré má paralely v iných jazykoch, bolo z nich prevzaté. Pripusťme aj, že sa mnohé naozaj prevzali; sám dr. Hanuš o tom napísal (str. 47.): „Kto by bol schopný prísne české príslovie oddeľovať od nemeckých, ten by musel mať takú moc, že by celé dejiny českého a nemeckého národa, späté až do najdávnejších korieňov, rozdelil na samostatné časti“. A to platí o všetkých navzájom susediacich národoch.

O tom, že sa príslovia na ceste od úst k ústam nedopočutím alebo neporozumením ich významu aj komolia, presvedčuje napr. príslovie: „Chytrý chytro dostane, ale nevyžiada“, podľa iných „... a lenivý žiada“.

Ak som sa nedovtipil správneho významu každého príslovia, veľmi by ma to mrzelo, no urobil som všade, čo sa len dalo, neťažilo sa mi vypytovať sa pp. zberateľov, ktorí mi podľa svojich možností ochotne posielali odpovede. Mŕtvi sú, pravdaže, mŕtvi.

Niektoré príslovia, hoci vtípné, som pre ich hrubú obscénnosť vynechal.

Paralel z Čelakovského som citoval vyše 155 (čísla znamenajú stránky vydania z r. 1852); poľských z Adalberga (Toto slávne a obširné dielo „Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich“, 1894, s. XVIII. a 805. obsahujúce asi 30 000 poľských prísloví, bolo mi požičané láskavosťou p. dr. Pastrnka.) vyše 2 000 (čísla označujú bežné čísla toho-ktorého hlavného slova; D znamená Doplnenia; kde niet čísla, tam sa vyskytuje iba jedno príslovie). Maďarských z Erdélyiho „Válogatott magyar közmondások“ v doslovnom znení uvádzam okolo 400. Vyše 60 paralel uvádzam zo zborníkov Vlastivěda slezská, I., zoš. 6, a to čiastočne doslovne, sčasti odkazmi na tento zborník. Citujem aj z časopisu Obzor, vydávaného na Morave. Nemeckých paralel uvádzam iba okolo 100, najmä z Frischbiera „Preussische Sprichwörter und volksthümliche Redensarten.“ Latinských len asi 50. Nemeckých a latinských preto tak málo, lebo som uviedol len tie, ktoré nemá Čelakovský.

Aby bratia Česi a ostatní Slovania mohli slovenčinu správne čítať, nebude od veci, keď upozorním, že sa každé slovenské *e* pred *d, (l), n, t* pokladá za *ě*, a tak sa napr. *nedel'a* číta *něděl'a*. Pravidlo mäkkej výslovnosti *le* zachovávajú len tí, ktorých k tomu núti ich vlastné nárečie, a preto si Česi mäkké *le* ako aj *li* nemusia veľmi všimnúť, ak len nechcú byť slovenskejší ako sami Slováci. Pri *de, te, ne* je však predsa niekoľko výnimiek, kde sa tieto slabiky vyslovujú tvrdo, a to v prídavných menách, ako: čierne korenie, krásne vtáky, zatiaľ čo príslovka krásne sa číta mätko: krásně; zasiat zrnó, prekliate duše (tvrdo). Tak isto slová ten, tento, teda, teraz, majú tvrdé *te*. Treba pripomenúť aj to, že Slováč neznáša

dve dlhé slabiky po sebe. Ale pre pravopis aj tu pripúšťa dr. Czambel niektoré nevyhnutné výnimky (Slov. pravopis, str. 174.). Za dlhú slabiku sa pokladá aj dvojhláska ia, ie, iu, ô (uo).

Napokon pri vrúcnnej vďačke Hospodinovi, že mi pomohol toto ťažké a veľa času vyžadujúce dielo dokončiť, spomínam plný vďačnosti aj na tých, ktorí mi boli pri ňom akýmkoľvek spôsobom nápomocní. Sú to všetci už spomenutí páni prispievatelia, ktorým za ich požehnanú snahu vyslovujem týmto vďaku. Nech je požehnaná aj pamiatka už zvečnelých zberateľov! Ďakujem najmä velebnému p. farárovi Fr. Šujanskému, najlepšiemu vedomcovi nášmu v odbore príslovnictva, nielen za to, že mi prepožičal svoju bohatú zbierku, ale aj za ochotne podávané vývody a rady.

Vysokoučený p. dr. Pastnek, ktorý sa ráčil tohto diela s tak veľkou priazňou zastat', a nepadlo mu ťažko sprevádzať tvorenie tohto diela mnohými listami, prispieť radou a pomocou na jeho zdokonalenie, ba čo viac — sprostredkovať jeho vydanie, nech prijme moju najsrdечnejšiu vďaku.

Napokon vzdávam svoju úctu a vďaku aj p. t. pánom referentom slávnej Českej akademie za dobré rady a slávnej Českej akademii, ktorá sa v čase nežičlivom pre slovenský literárny život podujala vydať moje dielo.

V Brezne dňa 20. októbra 1896

A. P. Záturský

Edičná poznámka

Dielo A. P. Záturského s pôvodným titulom Slovenská prísloví, pořekadla a úsloví. Sepsal Adolf Petr Záturský. Předloženo dne 21. května 1896. V Praze nákladem České akademie pro vědy, slovesnost a umění — vydávame v novom, už štvrtom vydaní s názvom Slovenské príslovie, porekadlá a úslovie.

Časový odstup od pôvodného vydania Záturského Prísloví, zložitá situácia, v ktorej dielo vznikalo a bolo vydané, a napokon aktualizácia dnes už klasického diela vyžiadali si pri znovuvydaní diela niektoré úpravy.

Záturského Príslovie vydala Česká akademie, podľa jej stanov úvod, titulky, vysvetlivky, teda autorský text, musel byť uverejnený v českom znení. V reedícii tento český text prekladáme do slovenčiny.

Na návrh univ. prof. dr. Andreja Melicherčíka, ktorý si osvojila aj pracovná komisia, určená na schválenie reedičného postupu tohto diela, v druhom vydaní (pri tomto, štvrtom vydaní preberáme celú úpravu takú, aká bola pri vydaní druhom. — *Pozn. red.*) sa zmenilo poradie jednotlivých kapitol, aby utriedenie materiálu lepšie zodpovedalo dnešným edičným hľadiskám pri vydávaní prísloví. V súvislosti s tým bola z pôvodného diela vynechaná kapitola I. a II., odst. 3, 4 a jednotlivé príslovie z ostatných kapitol. Došlo aj k zmene názvov niektorých kapitol. Pomer usporiadania materiálu v pôvodine a v reedícii je tento:

Kap. I. Človek, jeho vek, pohlavie, rodina a domovina. U Záturského Kap. VII. Stav človeka během věku. Pohlaví. Rodina. Domovina.

Kap. II. Ľudské telo, jeho potreby, choroba a smrť. Zát. Kap. VI. Člověk vzhledem na tělo, smyslnost.

Kap. III. Pomery spoločenské. Zát. Kap. VIII. Poměry společenské.

Kap. IV. Spoločenské triedy, stavy, rod a zamestnanie. Zát. Kap. XI. Zvláštní stavy, rod a zaměstnání.

Kap. V. Majetok a výživa. Zát. Kap. X. Majetek a výživa zvláště.

Kap. VI. Strava, odev, čistota, cesta a tanec. Zát. VII. Jednotlivosti ze života.

Kap. VII. Ľudský rozum. Zát. Kap. III. Rozum a jeho výkon.

Kap. VIII. Všeobecné pravidlá múdrosti a opatrnosti. Zát. Kap. IX. Všeobecná pravidla moudrosti a opatrnosti; výstrahy a zkušenosti životní.

Kap. IX. Povaha, mravy a duševné prejavy. Zát. IV. Dojmy, projevy duševní; přirozená povaha a mravy jednotlivé.

Kap. X. Ľudská reč a slovo. Zát. Kap. V. Slovo zvláště.

Kap. XI. Všeobecný priebeh života a príhody v ňom. Zát. Kap. XII. Běh a případnosti života vůbec.

Kap. XII. Dobré a zlé mravy, pravda a viera. Zát. Kap. II. vynechaný oddiel 3, 4.

Kap. XIII. Pranostiky a úkazy prírody. Zát. Kap. XIV. Občasnost a úkazy přírody.

Kap. XIV. Príslovie, porekadlá a úslovie o vlastných menách. Zát. Kap. XVII. Přísluví, pořekadla a rčení vztahující se na vlastní jména.

Kap. XV. Poverové príslovie. Zát. Dodatek. Kap. XVIII. Pověrečná prísloví.

Kap. XVI. Prirovnania a iné výroky. Zát. Kap. XV. Přípodobenství a jiné výroky o činnosti a povaze osob a věcí; o počtu, čase a místě.

Kap. XVII. Rozličné pohovorky a úslovja. Zát. Kap. XVI. Rozličná rčení a úsloví.

Kap. XVIII. Príslovia, porekadlá a úslovja neznámeho významu. Zát. Kap. XXI. Neznámeho významu prísloví, porekadla a úsloví.

Kap. XIX. Z detského sveta. Zát. Kap. XIX. Z dětinského světa.

Kap. XX. Hlasy zvierat a vecí. Zát. Kap. XX. Význam hlasům zvířat (aneb i neživotných věcí) přidávaný.

Roztriedenie tohto druhu folklórnej tvorby na príslovia, porekadlá a úslovja sme ponechali, je v podstate správne a používa sa dosiaľ. Plynulá hranica medzi príslovím a porekadlom, medzi porekadlom a úslovím, príznačná pre všetky druhy folklórnej tvorby, prejavila sa aj v autorovom usporiadaní materiálu, keď takéto presahy zhŕňa pod spoločné označenie, napr. kap. VII., 8. Rozum a jeho prejavy označuje nadpisom Porekadlá a úslovja. V prípadoch, kde sa tieto druhy zjavne odlišujú, uvádza ich autor osobitne.

Nadpisy oddielov a pododdielov jednotlivých kapitol v zásade zachovávame, využívame, pravdaže, pritom prekladateľské možnosti a štylistickú aktualizáciu.

Záturecký vo svojom diele označuje hviezdíčkou príslovia, ktoré pokladá za neslovenské. Keďže v súčasnej folkloristike sa ustálil iný názor na otázku pôvodu prísloví a porekadiel, vynechali sme toto Zátureckého označovanie. Napokon, problémom slovenskosti prísloví sa zaoberá štúdia Dr. A. Melicherčíka.

Záturecký na radu prof. Fr. Pastrnka pripojil k Slovenským prísloviam odkazy na niektoré základné zbierky slovanských a inonárodných prísloví. Paralely zo slovanských zbierok prísloví (F. L. Čelakovského Mudrosloví národu slovanského, Praha 1852, Samuela Adalberga Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich, Vlastivěda slezská I, 1888, moravský časopis Obzor, roč. XII.) včleňuje priamo do textu, kým odkazy na zbierky inonárodných prísloví (latinské príslovia bez uvedenia zbierky, maďarské podľa Jánosa Erdélyiho Válogatott magyar közmondások, Budapest 1862 a nemecké podľa zbierky Frischbierovej Preussische Sprichwörter und volkstümliche Redensarten, Berlin 1865) uverejňuje pod čiarou. V reedícii diela ponechali sme všetky tieto odkazy, pričom v našom texte uvádzame iba paralely z Čelakovského a Adalberga. Paralel z Čelakovského uvádza Záturecký okolo 1500. Označenie Č. 270 znamená Čelakovský, Mudrosloví, 1852, s. 270. Paralel z poľskej zbierky Adalbergovej je okolo 2000. Spôsob citovania: Adalb. Ogień 30, znamená S. Adalberg, Księga przysłów, 1894, heslo Ogień. Iný spôsob uvádzania odkazu na Adalbergovu zbierku — Adalb. D. Oko 111 znamená: Adalberg, Księga przysłów, Dopełnienia, heslo Oko č. 111. Odkazy na všetky ostatné zbierky prísloví sme presunuli do poznámok k jednotlivým kapitolám. Viedol nás k tomu fakt, že podstata Zátureckého zbierky nie je v porovnávacom aspekte a napokon rozhodla aj okolnosť nezaťažovať čitateľský charakter reedície priveľkým odkazovým aparátom v texte. K latinským, nemeckým a maďarským prísloviam uvádzame v zátvorke slovenský preklad.

Materiál prísloví, porekadiel a úsloví v rámci jednotlivých kapitol člení ešte Záturecký pod rozličné heslá a tam usporadúva v abecednom poriadku. Jednako nie vždy dôsledne, kombinuje totiž takéto usporiadanie z hľadiska významovej súvislosti. Ponechávame v podstate toto dvojaké autorovo usporiadanie materiálu v snahe nenarušovať priveľmi jeho systém. Usilovali sme sa ho len upresniť, a to v súvislosti s jazykovou úpravou, ktorá v mnohých prípadoch zmenila Zátureckého poradie (zmena v písaní s/z, správne zaradenie hlásky y, ktorú Záturecký chápe len akusticky a kladie za i a pod.).

Záturecký uvádza veľké množstvo variantov k základnému zneniu príslovia či porekadla. Tento fakt zvyšuje odbornú hodnotu diela a aktualizuje ho i z hľadiska súčasnej folkloristiky. Autor bol azda úspornými dôvodmi nútený uvádzať varianty v skratke. Z variantu uvádza totiž len tú časť, niekedy len jedno slovo, ktorým sa určité príslovie alebo porekadlo odlišuje od základného znenia. Napr.: Najskôr užuj, potom jedz — rec — vyslov! V našom vydaní jednotlivé varianty rozpisujeme v plnom znení, teda: Najskôr užuj, potom jedz! — Najskôr užuj, potom rec! — Najskôr užuj, potom vyslov! Rozpisujeme ich jednak pre hodnotu, akú folkloristika pripisuje variačnému procesu folklórnych žánrov, a jednak pre lepšie a zreteľnejšie porozumenie textu; neraz totiž častým skratkovitým uvádzaním trpí zrozumiteľnosť najmä zložitých výrokov.

Na rozdiel od originálu sceľujeme alebo vôbec vynechávame také výroky, kde autor uvedením spisovného i nárečového tvaru jedného a toho istého slova mylne vytvára variant. Napr.: Vošiel do toho ako starý kôň do štvorní — štverní. Ponechávame len jedno znenie: Vošiel do toho ako starý kôň do štvorní. Podobne: Má vlčiu hmlu — mihu — mhlú. Preberáme len znenie: Má vlčiu hmlu. V opačných prípadoch, kde ide o typický variant a Záturecký ho uvádza ako samostatný základný výrok,

v našom vydaní ho zaradujeme na správne miesto, totiž ako variant k základnému výroku. A zasa rozpájame príslovné výroky, ktoré majú hodnotu samostatných výrokov základného charakteru a Záturecký ich radí mylne ako varianty. Napr.: Čas je drahý. — Čas nečaká nikoho. — Čas ťa naučí. — Čas uteká. — uvádzame každý výrok samostatne, pretože obrazové jadro a tým aj význam týchto prísloví je rozdielny.

Týmto odlišným usporiadaním sa čiastočne zmenil rozsah zbierky, takže, hoci sme zachovali Zátureckého orientačné označovanie prísloví po piatich, naše čísla nie vždy zodpovedajú číselnému označeniu v pôvodine.

Poznámky a vysvetlivky uvádza Záturecký jednak vo vlastnom texte, jednak pod čiarou. V tomto vydaní prísloví všetky poznámky a vysvetlivky k jednotlivým kapitolám zaradujeme hneď za príslušnú kapitolu a označujeme číslom príslovia, na ktoré sa poznámka vzťahuje. Poznámkový a vysvetlivkový materiál má dvojaké autorstvo. Prevzali sme mnohé Zátureckého poznámky — v reedícii ich označujeme Z. Nepreberáme tie, kde autorovo vysvetľovanie nie je výstižné, je prinaivné, kde význam výroku je dnešnému čitateľovi zrejмый, a najmä vynechávame tie poznámky, ktoré boli určené českému čitateľovi, a teda týkajú sa najmä jazyka. Štylizáciu prevzatých vysvetliviek sme v niektorých prípadoch upravovali, alebo sčasti nahradzovali novou. Skratka Šuj. sa týka niektorých prevzatých vysvetliviek Františka Šujanského. Do oddielu poznámok sme presunuli paralely z moravských, sliezskych, maďarských, nemeckých a latinských zbierok prísloví, ako aj odkazy na niektoré menšie pramene.

Vo svojich poznámkach sme sa usilovali vysvetliť historické, geografické, etnografické a folklórne skutočnosti, o ktorých sa v texte hovorí. Usilovali sme sa poukázať aj na zmysel a obsah výrokov, ktoré by sa mohli mylne chápať. Sme si vedomí, že poznámkový aparát, vysvetľujúci nesmierne myšlienkové bohatstvo prísloví, by mal byť predovšetkým spracovaný s hlbokým ponorom do kultúrnej histórie, žiaľ, toto je zatiaľ odbor u nás primálo pestovaný. Jednako nevyhnutnosť všeobecného kultúrno-historického hľadiska prechádza na ďalšie práce o slovenských prísloviach.

Vlastný text prísloví, porekadiel a úsloví predstavuje po stránke jazykovej dosť zložitý problém. Ako uvádza Záturecký v úvode k svojmu dielu, je tento materiál najrozličnejšieho časového autorského pôvodu a je publikovaný v spisovnom i nárečovom znení. Zo zachovanej Zátureckého pozostalosti sa nedalo dosť dobre zistiť, nakoľko on sám upravoval príspevky, ktoré mu zasielali spolupracovníci, alebo ktoré sám excerpoval z publikovaných zbierok. Dá sa však takmer s istotou predpokladať, že mnohé z použitých príspevkov zberateľov upravoval. Svedčí o tom korešpondencia s Jánom Vansom o prísloviach z Gemera alebo s Jánom Makovickým o prísloviach z Liptova (Lipt. archív MS), ako aj s inými spolupracovníkmi, s ktorými sa radí, v ktorom nárečovom znení uvádzať duplicitný materiál, alebo žiada vysvetlenie jemu neznámych nárečových výrazov.

Pri jazykovej úprave Zátureckého Prísloví sme sa usilovali zachovať autorov zámer, no súčasne sme mali na zreteli čitateľské poslanie tohto diela v súčasnosti, a to vyžadovalo ohľad na súčasnú formu spisovnej slovenčiny. Keďže príslovia i porekadlá ako druhy folklórnej tvorby tradičného charakteru majú do značnej miery ustálenú štylisticko-syntaktickú podobu, dovolili sme si menej zásahov do syntaxe a stavby viet, zato dôslednejšie sme postupovali pri prenesení diela do dnešnej hláskoslovnej podoby. O postupe v nárečových textoch sa zmiňujeme osobitne.

Jazyková úprava sa netýka napospol všetkých javov pociťovaných z hľadiska súčasnej spisovnej normy ako nesprávne, či zastaralé. Ide predsa o druh folklórnej tvorby so špecifickými, ustálenými znakmi, a tie sme rešpektovali. Takýmito špecifickými znakmi sú okrem iných archaizmy, ako napr. tvary *jest*, *jesto*, *nejest*, *nenie*, ktoré ponechávame.

Slovesné tvary typu *dadia* ponechávame miesto novších *dajú*, *strižie*, *strižu* miesto *strihá*, *strihajú*.

Archaický tvar ponechávame v prípadoch, kde má rytmickú funkciu: *Čo rekne, to brechne*.

Podobne z toho istého dôvodu nechávame väzbu *blázny býť*.

Ponechávame staršie väzby ako: Človek je iba dotiaľ človekom, kým si slova stojí. Jednu ovcu mal, svojím salašom stál. Prázdno ani týždňom pred stvorením sveta. Zlodej hľadá plnej komory a dôjde i pustej. Pasie oči po človeku. Vypovedal mu z priateľstva. Chodíš v hosti, čakaj i ty hostí. Hlad psu brat. Za fašiangu pôst.

Zachovávame staršie tvary v skloňovaní: *po nociech*, *po Hodiech*, i v prídavných menách: *Kto postižen*, *ten ostrižen*.

Do dnešného spisovného spôsobu prepisujeme tvary — Bôh — Boh, živôt — život, mlúvi — vraví, hovorí.

Podľa dnešnej pravopisnej normy píšeme:

osobné mená: Hrehor — Gregor, mená obyvateľov utvorené od zemepisných mien alebo iným spôsobom: Handelčan — Handelec, Lupták — Lipták.

Názvy krajov, miest a dedín upravujeme do dnešnej podoby:

Bariov — Bardejov, Bruzník — Brusník, Stryhová — Strehová, Potor — Pôtor, Turec — Turiec.

Adjektíva utvorené od zemepisných mien píšeme malou literou:

Bardiovský — bardejovský, Bytčiansky — bytčiansky, Kurimský — kurimský, Tunežický — tunežický.

Malou literou píšeme adjektíva v spojení ako: Apríľová chvíľa — aprílová chvíľa, Krupinské víno — krupinské víno, Jakubský roj — jakubský roj, Michalská jahoda — michalská jahoda.

Dĺžku samohlások upravujeme podľa spisovnej normy.

Zmeny v kvalite spoluhlások robíme v takýchto prípadoch:

v prostried' — vprostred, pomodz — pomoc, nehat' — nechať, nehtami — nechtami, chudopacholsky — chudopaholsky, jellenie — jelenie, vinnovatý — vinovatý, bociaň — bocian, murín — murín, bôrg — borg, chôr — chór, môhol — mohol, rôjiť sa — rojiť sa, shovôrčivý — zhovorčivý, živôt — život, porod — pôrod, škriňa — skriňa, plášty — plásty, zkušuje — skusuje, svatba — svadba.

Hláskoslovné zmeny v cudzích slovách zdomácnelých:

galije — galeje, Heródes — Herodes, honór — honor, indicho — indigo, káplonka — kaplnka, kvestári — kveštári, lekcija — lekcia, mezerija — mizéria, natúra — nátura, prépošt — prepošt, summa — suma.

Písanie a/ä, s/z, y/i, l/ľ a pod. upravujeme podľa dnešného pravopisného úzu, podobne upravujeme aj jotáciu.

Aj asimiláciu upravujeme podľa dnešného úzu:

bratčok — braček, céra — dcéra, detsku — decku, jeľ'a — jedľa, riedčica — riečica, salo — sadlo.

Iné hláskoslovné zmeny, ktoré sme ešte vykonali v zmysle súčasných požiadaviek spisovného jazyka: búzy — fúzy, na čertvzjať'a — na čertvzatie, darobniny — daromnice, grib — hrib, hoď'ajaký, hoď'akomu — hocijaký, hocikomu, od hodinák — od hodiniek, nazpak — naspäť, choc — hoc, chotčo — hocičo, chodák — chodec, choť'a — hoci, jarmark, jarmak — jarmok, kotál — kotol, krasta — chrasta, krielce — krídelce, na kriedlach — na krídlach, krú — krv, kuať — kovať, kvoka — kvočka, ledvác — ledva, lež — lož, mesto — miesto, mudrec — mudrc, nahromaždil — nazhromaždil, naozajst — naozaj, nevždy — nie vždy, nejel — nejedol, nestarejú — nestarajú, nevyžmýchaný — nevyžmýkaný, nezrady — znezrady, odkap — odkvap, ošal — ošiaľ, pavnička — panvička, peststvo — pestvo, píšťalky — píšťalky, pohrab — pohreb, pradza — priadza, prepasť — priepasť, pramier — pranier, prez — cez, provrieslo — povrieslo, prú — prv, rubár — rubáč, smrčina — smrečina, sňah — sneh, spravedlivost' — spravodlivosť, sriebro — striebro, stajeň — stajňa, šerha — šarha, štestia — šťastie, tiskne — tisne, trpelivost' — trpezlivosť, uhorený — ohorený, umrláčik — umieráčik, vynde — vyjde, vyzvliecť — vyzliecť, vyzvliekať — vyzliekať, zapre — zavre, zvetrel — zvetril, žleb — žľab, žlt' — žlté.

V tvarosloví sme urobili zmeny v prípadoch ako:

nominatív pl.: bociane — bociany, husy — husi, motúze — motúzy, plúce — plúca, prse — prsia, duchy — duchovia,

lokál pl.: háboch — hábach, ovsí — ovse,

inštrumentál pl.: so psý — so psami, zo zlatýma rukama — so zlatými rukami.

V prídavných menách sme urobili tieto úpravy:

nominatív sg. m. zakončený -lý, -ní meníme na dnešnú normu: shnilý — zhnitý, srastlý — zrastený, ustalý — ustatý, zbesnelý — zbesnený, zdivelý — zdivený, každodenní — každodenný a pod.,

genitív sg.: bližnieho — bližneho,

nominatív sg. fem. zakončený na -ia meníme na -á: dolnia — dolná, kostolnia — kostolná, polnia — polná, pozadnia — pozadná, prostrednia — prostredná, rannia — ranná, sobotnia — sobotná,

nominatív pl. n. na -ie meníme na dnešný spôsob: večernie — večerné, zadnie — zadné, zimnie — zimné.

Tvar privlastňovacích prípadných mien ako napr. Cigánove deti meníme na dnešný tvar Cigánove deti.

V používaní zámen urobili sme zmeny v prípadoch ako: jedneho, jednoho — jedného, oňho — o neho, kyeho — kiego (náreč.).

V neurčitkoch a časovaní slovies urobili sme oproti originálu viaceré zmeny:

Tvary slovies podľa tzv. druhej triedy v minulom čase upravujeme podľa dnešnej normy: nestihol — nestihol, zabudnul — zabudol.

Krátko tvary v neurčitku i v časovaní nahrádzame tvarmi zdĺženými:

boleť — bolieť, smeť — smieť, soveť — zovrieť, vraveť — vravieť, vytrezveť — vytriezvieť, vyvraveť — vyvravieť, zmúdreť — zmúdrieť, povedlo — povedlo, vytekly — vytiekli, chváľa — chvália, práša — prášia.

Príslovky, ktoré sa v diele píše zväčša rozdelené, upravujeme do dnešnej podoby:

dobre že — dobreže, do čista — dočista, kde že — kdeže, na čas — načas, načo že — načože, na dobre — nadobre, a pod.

Podľa dnešnej spisovnej normy píšeme spolu niektoré častice:

chvala Bohu — chvalabohu, nedaj Bože — nedajbože, poručeno Bohu — poručenobohu, Verím boha — verímboha, z mŕtvych vstania — zmŕtvychvstanie.

Skladbu, stavbu a radenie viet sme upravovali len v tých prípadoch, ktoré sa nijako nezrovnávajú s dnešnou spisovnou normou, napr.:

1. Vázby znejúce cudzo v slovenčine nahradili sme bezprostrednejším výrazom: Čert má moc cukru, aj hriech robí sladkým. — Čert má moc cukru, aj hriech osladí. — Vól hodsbyš ho prez celý svet previedol, ten len volom bude. — Vola hocbys cez celý svet previedol, len volom bude. Nech sa sto hromov treskne doň! — Nech sto hromov treskne doň!

2. Spojenia ako: utrhne si, nemudruj sa, učiť sa čomu, žartovať sa, sme pozmenili na dnešné tvary: odtrhne si, nemudruj, učiť sa čo, žartovať.

Slovosled sme upravili v takýchto prípadoch:

1. kde sa nám inverzia videla neúčelná: Keby reč jeho bola mostom... pozmenili sme na: Keby jeho reč bola mostom... Múdre ucho nedbá na hlúpych ľudí reči. — Múdre ucho nedbá na reči hlúpych ľudí. — Darma hrniec čierny umývaš... Darma čierny hrniec umývaš... Každý súci do vojny, čo kričať vie. — Každý súci do vojny, čo vie kričať.

2. kde znenie výroku zdá sa byť ústupkom abecednému zadeleniu pod určité heslo, alebo odvodením z iného jazyka: Pes aký do chrámu, taký z chrámu. — Aký pes do chrámu, taký z chrámu. — Črviak, keď sa do chrenu zažre, myslí... Keď sa červík do chrenu zažre, myslí...

3. kde ide o násilný slovosled: Ak ho na trhu nevyšteká mäsiar, na kláte ho nevyseká. — Ak ho mäsiar na trhu nevyšteká, na kláte ho nevyseká. Len ho za strašidlo vstrčiť do konopí na vrabce. — Len ho do konopí vstrčiť za strašidlo na vrabce.

Tam, kde sa nám znenie výroku videlo rozvlácnym, vynechali sme zbytočnú časticu; výrok nadobudol týmto zásahom rytmickosť:

Požičaj žobrákovi koňa a utečie ti aj s ním. — Požičaj žobrákovi koňa, utečie ti aj s ním. Ten má v hlave hlúby, kto čo zvie, hneď vytrúbi. — Ten má v hlave hlúby, čo zvie, hneď vytrúbi. Poradiť sa od kozuba a od baby. — Poradiť sa kozuba a baby.

Slovosled originálu sme ponechali v takých prípadoch, kde má zrejmú rytmickú funkciu, napr.: Bolí hanba.

Interpunkciu sme dôsledne prispôbovali dnešným pravopisným zásadám, hoci v prísloviach interpunkcia nemá len gramatickú funkciu, ale zdôrazňuje špecifickú dvojdielnu formu prísloví. Napr.: u Zátareckého príslovie Staroba hotová choroba, meníme takto: Staroba, hotová choroba.

Interpunkciu po vokatívach a po rozkazovacom spôsobe autor nepoužíva dôsledne. Jednako pridžali sme sa jeho spôsobu označenia interpunkcie, pretože vo výroku, ktorý má síce podobu rozkazovacej vety, môže ísť niekedy len o radu. Takéto výroky preberá autor často z knižnej predlohy a v tom kontexte mohol mať výrok rozličnú funkciu, preto sú takéto prípady raz označované bodkou, raz výkričníkom.

Niektoré príslovné výroky i porekadlá sú označené úvodzovkami. V našom vydaní úvodzovky rušíme, lebo sú v zaradení výroku do zbierky prísloví zbytočné, i keď pochádzajú azda z knižného textu, ktorý sa nám nepodarilo zistiť. Podobne rušíme úvodzovky v prípadoch ako: „bodajzdrav“ — bodajzdrav, „pamodaj“ — pamodaj. Krosná nepotrebujú behúňa, ale „sed“ u mňa“. — Krosná nepotrebujú behúňa, ale sed u mňa.

V snahe zjasniť text, ktorého význam znejasnel vynechaním niektorého vetného člena, uvádzame tento člen v zátvorke: Pomsta i na chromom dôjde. — Pomsta i na chromom (koni) dôjde.

Opravili sme tlačové chyby i čechizmy, ktoré vklzli do diela azda sadzačovým zásahom, hoci niekedy

mohli byť aj v rukopise. Ide o prípady ako:

chceš-li — ak chceš, hněv — hnev, jestli — ak, jícen — pažerák, mlha — hmla, nezapomínej — nezabúdaj, slunce — slnce, svoboda — sloboda, tkadlec — tkáč, zač — po čom, za čo, zítra — zajtra. Ponechali sme však v čechizovanej forme príslovia a porekadlá typu: Snům nedej nás mámiti, pričom sme v poznámkach vysvetlili ich pôvod.

V Zátureckého zbierke Prísloví vyskytujú sa, i keď nie vo veľkej miere, niektoré príslovia, porekadlá a úslovia v nárečovom znení. Zastúpené sú takto západoslovenské, východoslovenské, ba aj niektoré okrajové nárečia, ako napr. nárečie spišských a oravských goralov.

V tejto súvislosti treba uviesť, že nárečový zápis nie je ani dôsledný, ani verný. Poväčšine v prísloviach nárečového znenia sa vyskytujú znaky vtedajšej spisovnej normy. Pretože nemáme možnosť porovnať tieto výroky so znením, v akom ich Zátureckému dodali zberatelia, upustili sme od dôslednej úpravy takýchto prísloví dvojakého jazykového systému.

Nárečovú formu prísloví a porekadiel sme menili na spisovnú, ak išlo o výrok známy všeobecne, napr. Statečnost na večnosť. — Statočnost na večnosť. Pil zemrel, nepil zemrel. — Pil zomrel, nepil zomrel. Ve si se dorejdiu. (Gemer) — Veď si sa doriadil. Vele rečí skaza. — Veľ'a rečí skaza.

Tam, kde autor uvádza veľmi nedôsledný nárečový zápis, totiž keď takmer celý výrok je v spisovnej forme a len jeden výraz nárečový, a ani nejde o výrok špecificky sa viažuci k nárečiu určitého kraja, uvádzame tento nárečový výraz v spisovnej reči. Takto sme pozmenili ojedinelé nárečové slová na spisovné tvary, ako: handár — handrár, ľateže — hľad'teže, ociera sa — obtiera sa, pícha — pichá a pod.

Osobitným prípadom sú príslovia z Trnkovej zbierky Prísloviá Slovákův moravsko-uherských, Brno 1831, ktorú Záturecký takmer celú uviedol vo svojom diele, ba aj so zložitým Trnkovým grafickým označením výslovnosti, napr.: Nenie horšíá, jako keď sa chudobný na kon dostane. — Myš do dědiny němohla, tekvicu něšla. — Vlačšá sín než dóm. Všetky Trnkové príslovia, pokiaľ sa u Zátureckého vyskytli, sme prepisovali do spisovnej normy: Budi čnostný, budeš šťastliv. — Bud' čnostný, budeš šťastlivý.

Zásadne sme nárečové znenie zachovávali tam, kde nárečovosť je základom rýmu a najmä rytmu, alebo kde ide o výrok špecificky zviazaný s určitým krajom:

Dobрым škodí, kto злым hовí. — Kde sa lesní, tam sa klesní. — Na svätého Vida, čo nebude nikdy. — Vzdychá ako сýты nad jelity. — Zo skúsenia poučenia. — Kto nepilnuje svego, kyjom do tego. — Neufaj sa v kvece, až je plné vrece. — Keď zarodí grozlák, napije sa každý soplák.

Z hľadiska jazykovej úpravy v prípadoch nárečového znenia sme len upresňovali prepis podľa dnešných zásad transkripcie nárečových textov pre čitateľské potreby. Neoznačujeme mäkkosť slabík *de, te, ne* a rozlišujeme znaky *i* a *y*. Zato vo východoslovenských nárečiach označujeme *l'* (na rozdiel od autora) a používame aj rozlíšenie *č, ž, š* — *ć, ź, ś*. Takisto sme sa usilovali na správnu mieru uviesť označenie kvantity.

Slovník menej známych a nárečových výrazov sme zostavili nezávisle od slovníka Zátureckého, ktorý pri vysvetľovaní slov musel brať ohľad najmä na českého čitateľa. Bohatstvo slovnej zásoby, ktorou sa realizujú obrazy prísloví, porekadiel a úsloví, je mnohostranné. Niektoré výrazy ani napriek odbornej konzultácii sa nám nepodarilo zistiť, ich význam bude teda čitateľovi čiastočne zrozumiteľný len z kontextu.

Záturecký vypracoval k Prísloviám register, ktorý mal umožniť orientáciu v tomto diele veľkého rozsahu. No systém, na základe ktorého je register vypracovaný, tomuto účelu nezodpovedá. Záturecký jednak neregistruje každý výrok, a tie, ktoré registruje, vlastne opakuje takmer v ich plnom znení, alebo v obsahovej skratke.

Pretože z hľadiska súčasnej paremiológie súborné vydanie prísloví nemá nijakú odbornú hodnotu bez registra, vypracovali sme k Zátureckého Prísloviám register podľa nových paremiologických zásad, a to utvorením hesiel podľa tematického alebo obrazového jadra príslovia, porekadla, ba aj úslovia. Naposledy takýmto spôsobom vytvoril register k vydaniu Čelakovského Mudrosloví v r. 1949 Karel Dvořák. Pri tomto systéme každý výrok je zachytený najmenej jedným heslom, vystihujúcim jeho obrazové jadro alebo tému. Počet hesiel k jednotlivým výrokom závisí od ich formy. Napr. výrok: *S ohněm nežartuj, vode never,* — je zachytený v registri pod dvoma heslami: *oheň a voda*. Príslovie *Kto zrubí, ten hubí, kto muruje, ten bubnuje,* — je uvedený pod štyrmi heslami, a to *zrubíť, hubiť, murovať, bubnovať*. Okrem tematického jadra zachycujeme niekedy aj orientačné slovo, napr.: *Vysmíeva sa kotol hrncu a oba sú čierni*. Uvádzame okrem tematického jadra *vysmievať* sa aj

orientačné slovo *kotol*, *hrniec*. V prípadoch, kde ide o prirovnanie, napr. čierny ako havran, hľadá ako striež, čuší ako syseľ v diere, ku ktorým sa vzťahuje množstvo variantov, v registri uvádzame základné stabilné heslo — čierny ako, hľadiť ako, čušať ako; z druhej časti prirovnania vytvárame heslo, len ak ide o nezvyčajné prirovnanie.

Výroky rovnakého obsahu, napr. preklínania, zlorečenia, orientačne uvádzame pod heslom, ktoré sa vo všetkých vyskytuje, v tomto prípade slovo *Bodaj*; obrazové jadro v heslovitej podobe uvádzame len pri výrokoch zložitejších, napr.: *Bodaj ho nevoľa, a to tá zlá metala!* sa v registri vyskytuje pod neslom *nevoľa* a orientačne pod heslom *bodaj*.

Príslovia, v ktorých sa vyskytuje spojenie *starý človek*, *rozumný človek*, *chudobný človek* uvádzame len pod heslom *starý*, *rozumný*, *chudobný*, pretože sú základným nositeľom významu.

Metaforické vyjadrenia v prísloviach ako napr. — *boží dar* (chlieb), *posol boží* (smrť), *boží gajdoš* (organista), *zlá voda* (poverové) uvádzame v registri ako heslá.

Podobne v registri sme uviedli všetky osobné mená, mená národov, zemepisné názvy krajov, miest, riek a pohorí, pokiaľ sa vyskytujú v príslovných výrokoch.

Duplicitné výrazy (kniha, knižka — klepanie, klepotanie a pod.) uvádzame len pod jedným heslom.

Negatívne tvary sa v registri vyskytujú v pozitívnej forme; čiže pod heslom *dať*, *vedieť*, *šťastlivý* treba hľadať aj heslá *ne-dať*, *nevedieť*, *nešťastlivý*.

Heslá, ktoré sme utvorili z nárečového znenia príslovia, uvádzame v spisovnej forme: *hiba* — chyba, *bida* — bieda. Výnimku tvoria špeciálne odborné výrazy vyskytujúce sa v nárečovej podobe ako *grozlák* (západoslov. — druh vína), čo uvádzame v pôvodnom znení.

Do registra sme nepojali rozličné výrazy, napr. vyjadrujúce množstvo, ktoré však netvoria nijaký obraz. Ide o prípady ako *ničového nič*, *ani zbla*, *ani zmen*, *do byle* a pod. Čitateľ ich nájde v podrobnom obsahu diela pod názvom Počet.

Z podobných príčin, nejde totiž o skutočné príslovia ani porekadlá, ba ani úslovia, nepojali sme do registra výroky z kapitol XVII, 19 a — e, bb — h, 20, 21. Takisto sme netvorili heslá z dodatkových kapitol, XIX. Z detského sveta a XX. Hlasy zvierat a vecí.

Napokon do registra ani do slovníka sme neuviedli prezývky, nadávky a slovné vyjadrenia jednotlivých stavov a vlastností, ktoré uvádza autor na konci jednotlivých oddielov; čitateľ ich nájde podľa obsahu knihy.

Register je sádzaný jednak základným typom, a jednak kurzívou. Prvý prípad tvoria heslá vytvorené z jednorazových výrokov. Kurzívou vytlačené heslo je titulom oddielu, väčšieho či menšieho, v ktorom sú zhrnuté viaceré príslovia alebo porekadlá s tým istým obrazovým jadrom alebo témou.

Číslo uvedené za heslami registra znamenajú kapitolu a v nej číslo príslušného výroku.

Naostatok chceli by sme pripomenúť, že akokoľvek podrobne vypracovaný register k zbierke prísloví a porekadiel neumožňuje takú rýchlu a mechanickú orientáciu, akú poskytuje slovník, hoci register má slovníkovú podobu. Predpokladáme, že spisovateľ, prekladateľ alebo pracovník z odboru folkloristiky bude predovšetkým popri využívaní registra čítať aj samotné texty.

Dr. Mária Kosová

A. Štyri čiastky roka. Predzvesti počasia

Príslovia ¹

1. Jar

a) Všeobecne o jari

Na jar cent dažďa, funt blata. — Na jar za džbar dažďa, za lyžicu blata. — Na jar za mericu dažďa, za štvrtku blata. — Na jar za voz dažďa, za hrst' blata. Č. 446. *Adalb. Maj 22, Wiosna 2.* ²

Nenapadne tichá rosa, kým nezájde večer kosa. ³

Sviňa je prvý oráč. ⁴

Zavčas jari jeden povie: Ľal'a, mačka na streche! *Druhý povie:* Nie to mačka, to je medveď! ⁵

b) Jarné mesiace

5

Ide marec, poberaj sa starec. — Marec, ne jeden v ňom umrie starec. — Marec, poberaj sa starec v tanec. — Príde marec, zomrie starec. Č. 444. — V marci umierajú starci. *Adalb. Marzec 3.*

Keď brezeň orie, duben odpočíva.

Marcový prach je zlatý. Č. 444. ⁶

Marec suchý, apríl mokrý, máj studený dáva rok úrodný.

Suchý marec, mokrý máj, bude žito ako háj. Č. 448. *Adalb. Kwiecień 16, Marzec 26.*

10

Suchý marec, studený apríl, mokrý máj, bude v stodole raj.

Ranný dažď, ženský plač, panská láska a aprílová chvíľa, to všetko na zajačom chvoste visí. Č. 446. ⁷

Teplý apríl, zimný máj, bude žito ako háj. ⁸

V apríli prší na raž, v máji na pšenicu, v júni na jačmeň.

Chladný máj s mokrým červenom plní stodoly zbožím a senom. — Chladný máj naplňuje stodoly.

15

Máj — kravám daj! ⁹

Májová zelinka každá býva dobrá.

Májový dažď viacej stojí ako Viedeň.

Máj, v poli háj. — Máj, všade háj. — Máj, zelený je háj.

Studený máj, v stodole raj. — Studený máj, na poli raj. Č. 448.

20

Trňová zima. ¹⁰

V máji aby palica pastierovi ani neosychala. Č. 448.

¹Okrem niekoľkých úsloví. (Zát.)

²V jeseni opačne. Z.

³Kosa — hviezdňatost'. Z.

⁴Len čo rozmrzne zem, sviňa (divá) ryje pyskom.

⁵Mačka na streche — teplo; medveď — zima. Z. — Premennivé počasie z jari.

⁶Maď. znenie: Márciusi por aranyat ér (Marcový prach je hoden zlata.)

⁷Porov. porekadlo: Mení sa ako aprílová chvíľa. Z.

⁸Porov. č. 8.

⁹Ešte slabá paša Z.

¹⁰Keď trň kvitne, býva zima. Z.

c) *Jarné dni*

12. marca.

Hrehor ešte bradu trasáva. *Bošácka dolina*.Na sv. Gregora idú lady do mora. *Č 445. Adalb. Gregorz św. 2.*O Gregore leňoch sedliak, čo neorie. *Č. 445.*

25

19. marca.

Jozef mosty stavia, Ďuro ich do poľa vyháňa.

Keď Jozef vykyvká deti pod stenu, Matka (25. marca) ich iste dnu zaženie.

Na Jozefa ide vdovicin pluh zo dvora.¹¹

25. marca.

Panna Mária zo zásterky lastovičky vypúšťa.

24. apríla.

Čo do Dzura narastie, to po Dzure skape.

30

Ďuro, krivý čaptáň.¹²

Ďuro všetkých z izby von do poľa vyženie.

O Dzure má sa už vrana do oziminy schovať.

O Dzure už tráva bude rásť, čo by si ju hámrikom pral do zeme.¹³Za koľko týždňov žaby kŕkajú pred Dzurom, za toľko po ňom budú mlčať. *Adalb. Marek św. 3.*¹⁴

35

25. apríla.

Na Marka má sa už vrana do oziminy schovať.

12. — 14. mája.

Pankrác, Servác, Bonifác — traja ľadoví mužovia.¹⁵

15. mája.

Žofia víno vypíja.

25. mája.

Na Urbanov deň utekaj siat' len. *Adalb. D. Urban św. 9.*Po svätom Urbanu mráz neškodí džbánu.¹⁶

40

Urban ešte niekedy bradou pokýva.¹⁷Dokiaľ Urban z pece nezleze, nebude teplo. *Modra*.¹¹Najposlednejší. Z.¹²Neskorá jar. Z.¹³Pozri Jeseň. Z.¹⁴Sliezske znenie: Kelko dni před Juřim žaby vrču, telej dni po nim mlču. — Vlastivěda slezská 1888, I, s. 213.¹⁵Mráz. Z. — Aj nasl.¹⁶T. j. hroznu. Z.¹⁷Porov. č. 22.

2. Leto

a) *Všeobecne o lete*

Lepšie jedno leto ako sto zím.

Nestrach v lete o hospodu, každý krík ti ju dá; ale v zime!¹⁸

Netreba Boha o dážď prosiť, príde hneď, keď začneme kosiť. Č. 449.

45

V lete ako v lete, ale v zime!

V lete dobre je i Bete; ale v zime, carissime!¹⁹

b) *Letné mesiace a dni*

Do Ducha nespúšťaj kozucha a po Duchu zas v kozuchu. — Do Ducha nespúšťaj sa kozucha a po Duchu pripáš si ho k bruchu. Č. 449. *Adalb. Duch św. 1.*²⁰

8. júna.

Keď na Medarda prší, bude pršať za štyridsať dní. Medardova kvapka štyridsať dní kvapká. Č. 450. *Adalb. Medard św. 5.*

50

24. júna.

Do Jána do brucha jama.²¹²²

Do Jána Krstiteľ'a nechvál' kapustu, pšenicu, jačmeň. Č. 450.

Duch popráva oziminy a svätý Ján jariny.²³

O Jáne čerešne i muchy zrelé.

Pred Jánom nechvál' jarinu, až po ňom.

55

Za koľko dní pred Jánom kukučka kuká, za toľko bude kukat' po Jáne.

29. júna

Na Petra Pavla seje pánboh prvé hríbiky.

Peter a Pavel rozsievajú huby.

Peter a Pavel pretrhne žitám korene.²⁴

25. júla

Jakub, chleba kúp! *Adalb. Jakób św. 10.* — Jakub, chleba kúp, pálenky nalej, pôjdeme ďalej!

60

Dnes máme Jakuba, zajtra svätej Anny, krúťte sa, krúťte, moje milé hlavy!²⁵

26. júla

Keď je po sv. Anne, hneď si sedliak klobúk nahne.

¹⁸Mad'. znenie: Nyáron minden bokor szállást ad. (V lete každý krík dá hospodu.)

¹⁹Narážka na kvešovanie žobravých mníchov; aspoň rehoľné oslovenie carissime (drahý brat) by tomu nasvedčovalo.

²⁰Sliezska paralela: Do sv. Ducha nėsvekaj kozucha a po sv. Duchu ohlidaj se po kozuchu. — Vlastivěda slezská 1888, I, s. 213.

²¹Iné príslovie o užívaní zásob potravín pozri v kap. V. 902 — 909.

²²Núdz a chlieb. Z.

²³Duch — sviatky sv. Ducha, Turíce.

²⁴Už nerastú, ale zrejú. Z. — Sliezske znenie. Petr a Pavel žitám kořenky natrhne. Vlastivěda slezská 1888, I, s. 213.

²⁵O dozrievaní kapusty. — Variant: Dneska je Jakuba a zajtra Anny (gazdiná sa dotkne kapusty, spraví kruh nad ňou, zvrtnie sa a podskočí), bodaj ste sa v tejto mojej kapustičke toľké zavíjali hlavy! A budú! (Lipt Mikuláš, Šuj.)

Sv. Anna — chladno z rána. Č. 452.

V psie dni najviac muchy štípu.

1. augusta

Do Petra nit cepla; a po Petre už je po ceple. *Šariš*.

65

10. augusta

Keď príde Vavrinec, ber oči na klinec. — Keď príde Vavrinec, olovrant na klinec.²⁶

Na sv. Vavrinca švábka do hrnca.²⁷

Na sv. Vavrinca idú oriešky do venca. *Adalb. Wawrzyniec św. 3.*

Dážď, ktorý v auguste do obeda prší, skorej, ako obed minie, sa usuší.

3. Jeseň

a) *Všeobecne o jeseni*

Babské leto.

70

Lastovičky na odletu, koniec i babiemu letu. Č. 454.

Naháč kvitne, káže prásci. *Bošácka dolina*.

Svieti slnko, ale je zubaté.

Tvrdá jaseň.²⁸

V jeseni: Čo varíte? — Zemiaciská. Na jar: Čo varíte? — Zemiačky.

75

V jeseni funt dažďa, cent blata. — V jeseni za lyžicu dažďa, džbar blata. — V jeseni za štvrtku dažďa, za mericu blata. — V jeseni za hrst' dažďa, za voz blata. *Adalb. Jesien 7.*²⁹

V jeseni z každej dzierky strišča zima fučí. *Bošácka dolina*.³⁰

Zo strniska už chladný vietor fúkať začína. Č. 452.

b) *Jesenné mesiace a dni*

24. augusta

Už je po Bartoleme, pôjdu hady do diery.³¹

September — z poľa ber!

80

8. septembra

Mara — chleba dala. — Štedrá Mara — chleba dala. — Malá Mara (15. august) chleba dala a veľká (8. septembra) ho popratala. — Malá Mara (25. marec) chleba vzala, veľká Mara chleba dala.

²⁶Tkáčske porekadlo. Z.

²⁷Sliezske znenie: Na sv. Vavřinca s kobzolama do hrnca. — Vlastivěda slezská 1888, I, s. 214.

²⁸Keď už zem na tvrdo zamrzla. Z.

²⁹A opačne. Z.

³⁰Striščo, strniščo, západoslov. náreč. — strnisko

³¹Lud. tvar mena Bartolomej, podobné nárečové varianty: Bartolem, Bartomil, Brtomil.

21. septembra

Po Matúši čiapku na uši! Č. 453.

29. septembra

Do Jána maslo, po Michale nitka.³²

Michal — dievky pichal. — Gál (16. októbra) — dievky bral. *Adalb. D. Michal św. 9.*

Michal všetko z poľa spíchal. Č. 453.

85

Po Michale tráva čo bys' ju kliešťami ťahal, nepôjde von.³³

15. októbra

Na Teréziu každý švec obírá. *Modra.*³⁴

16. októbra

Gál dievky bral.

Gálovo žito nebude bito. *Adalb. Urban św. 8.*

Od Gála chvíľa nestála.

90

26. októbra.

Už je po Mitre, už valachom svitne.³⁵

28. októbra

Na Šimona Judy hájníci von z budy. Č. 454.³⁶

Na Šimona Judy mrznú v poli hrudy. Č. 455. *Adalb. Szymona i Judy św. 4.*

Šimona Judy vyháva baču z budy.

11. novembra

Marcin jak nebude na Šechsvatých moci, tak príde dozaista na Marcina v noci.³⁷

95

Sv. Martin a Hromnice pradú z tej istej praslice.

Sv. Martin chodí na sivkovi. — Sv. Martin chodí na bielom koni. Č. 455. *Adalb. Marcin św. 25.*

19. novembra

Sv. Alžbeta za plný košík sviatkov prináša.

25. novembra

Katrena hudcom husle berie.³⁸

³²Rastie. Z.

³³Mad'. znenie: Szent Mihály után ha harapótogóval húznák is a füvet, még se nő. (Po Michale keby trávku kliešťami ťahali, ani tak nenarastie.)

³⁴Obuvník ako vlastník vinice. Z.

³⁵Prestanú pášť.

³⁶Idú domov, už je po obaračkách. Z.

³⁷O prvom snehu. Z. — Porov. č. 96.

³⁸Posledné svadby. Z. — Začína sa cirkev. obdobie zv. advent, v ktorom cirkev zakazovala konanie svadiel a zábav.

Keď na Katarínu stojí hus na ľade, na Vianoce bude stáť na blate.

100

Na sv. Katarínu schovaj sa pod perinu Č. 455. *Adalb. D. Katarzyna św. 2.*

4. Zima

a) *Všeobecne o zime*

Iba svitá a mrká.³⁹

Ide slnko dohora, ide zima do dvora. (*Pozri 108.*)

Keď poliak duje, zima nasleduje.⁴⁰

Mnoho snehu, málo sena.

105

Mnoho snehu, málo vody. — Veľké snehy, málo vody. Č. 441. *Adalb. Šmeg 1.*⁴¹

Pec

Kto popod pec sadá, ten len zimu hľadá.

Zakúrená pec, to je milá vec.

Rastie deň, rastie i zima.

V zime kážu nasušiť si snehu na leto.⁴²

110

Zima bez ľadu, kaša bez medu, potok bez ryby, to sú samé chyby.

Zima jako zima, ale vetor kosci láme. *Bošácka dolina.*

Zimné slnce má zuby. — Zimné slnce je zubaté.

Zimu vlk zožral. — Zimu vlk nezožene.⁴³

b) *Zimné mesiace a dni*

4. decembra

Sv. Barbora ťahá sane do dvora. Č. 546.

115

25. decembra

Biele Vianoce, zelená Veľká noc; čierne Vianoce, biela Veľká noc. Č. 456. *Adalb. Bože Narodzenie 1.*⁴⁴

Zelené Vianoce, biela Veľká noc; biele Vianoce, zelená Veľká noc. *Adalb. Bože Narodzenie 16, 17.*

Do Hôd dlhá nitka, krátky deň; po Hodoch krátka nitka, dlhší deň.

Do Vianoc haj, od Vianoc jaj!

Jasné Vianoce, tmavé stodoly; tmavé Vianoce, jasné stodoly. Č. 456.⁴⁵

Keď je vianočná noc tmavá, bude tma v začínku. *Adalb. Gody 6.*

³⁹O decembri. Z.

⁴⁰*Poliak* — studený severný vietor; názov používaný na sev. Slovensku

⁴¹Prenesený význam: veľký hnev — malý účinok. Alebo: veľké prípravy, malý výsledok. Z.

⁴²Iron. Z.

⁴³*Zimu vlk zožral.* — O miernej zime. Z. — *Zimu vlk nezožerie.* — Keď po miernom počasi konečne nastane dlhá ostrá zima. Z. — Maď. znenie: Nem eszi meg a farkas a telet. (Vlk zimu nezožerie.)

⁴⁴Hovorí priadka. Z.

⁴⁵*Jasné stodoly* — prázdne. Z.

120

Na Štedrý večer a na Vianoce každý statočný človek doma sedí.⁴⁶

Na Vianoce blato, na Veľkú noc sneh.

1. januára

Na Nový rok o slepačí krok; na Tri krále o skok dále; na Hromnice o hodinu více. Č. 441. *Adalb. Nowy Rok 6.*

6. januára

Trikráľovú zimu vlk nezožerie. (*Pozri 113.*)

21. januára

Keď sa na Vincenta vták na koľaji vody napije, ten rok mnoho vína sľubuje.

25. januára

125

Keď sa na Pavla vtáča z koľaje napije, bude pozdna jar.

Na Obrátenie sv. Pavla sa medveď na druhý bok obráti.

Na Pavla čľapky, vyhadzuj gazda zedky. Č. 442.⁴⁷

Na Pavla napoly peceň. Č. 422. *Adalb. Pawel św. 4.*

O Pavle je pol zimy. *Adalb. Nawrócenie św. Pawła 3.*

Február

130

Čo veľký zameškal, to malý doháňa. (*Pozri nasl.*)⁴⁸

Malý sečeň protiví sa veľkému.⁴⁹

2. februára

Cigán sa Hromníc bojí.⁵⁰

Hromnička čistá, konôpka istá.⁵¹

Keď chytia Hromnice, odhadzuj onuce; keď pustia Hromnice, len chytaj onuce. Č. 443.

135

Keď sa vtáčik na Hromnice z koľaje napije, tak v marci zmrzne.

Na Hromnice o hodince. (*Pozri 1. január.*)

Na Hromnice treba mať ešte polovicu krmu.

Na Hromnice zadúva ulice.

Nech len držia Hromnice.⁵²

140

Prešli Hromnice, koniec sanice. Č. 443.

⁴⁶V rodinnom zvykosloví sa ustálila obyčaj, že cez dôležité sviatky, ktoré sa intímne prežívali v rodinnom kruhu, zdržiavali sa členovia rodiny doma. Praktická podstata tohto zvyku bola v upevňovaní spolupatričnosti rodiny.

⁴⁷Gazda nech zachraňuje pozostatky krmu, lebo jar bude neskoro. Z.

⁴⁸Veľký — január; malý — február (podľa počtu dní v týchto mesiacoch).

⁴⁹Ostrejšia zima vo februári ako v januári. Z.

⁵⁰Podľa ľud. pranostiky na Hromnice (2. feb.) býva najtuhšia zima; Cigán sa jej bál, lebo nemal poriadneho oblečenia ani bývania.

⁵¹Ak na Hromnice niet snehu, vydaria sa konope.

⁵²Zima sa má vyzúriť do Hromníc, aby už po nich netrvala.

Radšej vidí bača o Hromniciach vlka ako sedliaka v košeli. Č. 443. *Adalb. Gromnica 21.*

5. februára

Sv. Agáta býva na sneh bohatá. Č. 443.

Sv. Hata všetky kúty zahatá.⁵³

6. februára

Na Dorotu pôjdu si vtáčky po pesničky. — Na Dorotu pôjdu si vtáčky na trh do Krupiny pišťalky kupovať.

145

Okolo sv. Doroty bývajú metelice a sloty. — Sv. Dorota — sneh alebo slot. *Adalb. Dorota šw. l.*

14. februára

Valent žení vtáčence; Matej im rozdáva pišťalky.

24. februára

Matej ľady láme, ak ich nachodí; ak ich nenájde, teda ich narobí. Č. 444. — Matej ľady láme, ak nemá čo lámať, tak v marci ľad máme.

Matej šiel piť; šiel poň Gregor, za ním Jozef, ale sa všetci tam zapili, len Matka Božia ich potom všetkých vyhnala.⁵⁴

⁵³Sv. Hata — sv. Agáta; zahatá snehom. Z.

⁵⁴Zvestovanie Panny Márie (25. marca) prináša jar. Z.

B. Iné predzvesti počasia

(ktoré sa neviažu na isté dni. Pozri aj kap. X. 258, 265, 266.)

Príslovia

1. O daždi

Bociany sa tárajú, bude špatný čas.

150

Hory sa černejú.

Kačky hľadza do trúby a sýkorky pišča, bude pršať. *Modra.*

Keď začnú farskí (farárovi) kosiť, hneď je tu dážď.¹

Kohúty sa nadrapujú.

Lastovičky ponad samú zem lietajú.

155

Líšky pečú.

Malý dážď prináša väčší. — Malý dážď nadženie väčší. — Malý dážď prišiel po väčší.²

Mesiac

Keď je mesiac horerožky, bude čas pekný, keď dolurožky, bude dážď.

Mesiac sa umýva.³

Mesiačik je ohradený. — Mesiačik má dvorec.

160

Nebo sa mladí.

Parí — bude dážď alebo búrka.

Pinka pýta piť.

Ranný dážď

Ranný dážď ako starej baby tanec. — Ranný dážď ako ženský plač. Č. 439. *Adalb. Deszcz 5.*

Ranný dážď, ženský plač, panská láska a aprílová chvíľa, to všetko na zajačom chvoste visí.

165

Ranný dážď, ženský plač a psie krívdame nemá dlhé trvanie. *Bošácka dolina. Adalb. Deszcz 12.*

Ryby z oblakov sú na nebi.

Sliepky sa oberajú.

Slniečko sa odberá.⁴

Slnce vyblesklo ráno spod chmáry.

170

Slnce pripeká.

¹Výrok s komickým významom, vznikol azda na základe opakovanej skutočnosti. Patrí medzi výroky podobné ako: Keď sa ukáže na poli belásnik, hneď bude pršať. (Belásnik — mestský človek v modrom obleku.)

²Hovorí sa, keď nad horami vystupujú hmly. Z.

³Dážď na nove mesiaca netrvá dlho. Z.

⁴Keď pri zapadaní prebleskuje spod mračien. Z.

Večerný hosť nerád odchodí.

Vrchy kúria, doliny budú zvärať.

Z hnilého kúta najviac dažďa.⁵

Z ktorej strany (*toho roku*) najprv zahrmí, stade bude v lete dažď prichádzať.

2. Rozličné predzvesti

175

Keď sa hviezdy čistia, bude jasno.

Zámky z oblakov sa stavajú, bude búrka.

Večerné zore červené, zriedka ich jasnosť pominie.

Zore sú zapálené, bude vietor.⁶

3. Všeobecne o predzvestiach

Kalendár — tárandár. Č. 439. *Adalb. Kalendarz* 2.

180

Keď moji jarcí zmokli, nech i kalendri zmokli!⁷

Na dvoje baba hádala: alebo bude dažď pršať, alebo bude pekne. Č. 505. *Adalb. Baba* 72.

Povedala Mila, že bude chvíľa, povedal Krška, že bude prška.

⁵Zo západu, odkiaľ najčastejšie prichádza dažď.

⁶Uvádzať sa tu len také predzvesti, ktoré sú bežnejšie a majú formu prísloví. Ostatné pozri v Kalendári Turč. Sv. Martinskem na r. 1880, s. 54 až 58. Z.

⁷Keď môj jarec zmokol, nech zmokne aj kalendár. — Výrok spišského Nemca, ktorý sa držal predpovede v kalendári; v zlosti pritlačil kalendár skalou do potoka. Z.

C. Porekadlá a úslovía o počasí

(Sú tu zahrnuté aj niektoré príslovia.)

1. Jasný čas; sparno

Ani obláčka nevídať.

Bol by banoval, kto by bol zomrel.¹

185

Horúce do zažnutia.

Slnce ako božie oko. — Nebo jasné ako oko.

Ticho, že sa ani lístok na strome nehne.

Utešená chvíľa.

Veľký úpek.

190

Vybralo sa na čas.

Vychvílilo sa.

2. Dážď

Ale nám zasvätilo!²

Azda sa dáko vytrhá!³

Cigán sa raduje, keď prší, že bude pekne, a keď slnko svieti, bojí sa, že bude pršať. *Modra.*

195

Dažďu nohy visia.⁴

Ide dážď ako stena.⁵

Keď prší, majú sliepky nedeľu.

Keď slnko svieti a dážď prší, vtedy čert babu bije.⁶

Keď sunko svieci a dešč prší, bosorka mlieko múci. *Hor. Trenč. (Pozri 209.) Č. 496. Adalb. Czarownica.*

200

Klobúčiky vstávajú, pánubohu chválu vzdávajú.⁷

Krajinský dážď.⁸

Leje sa ako z cievlak. *Adalb. Deszcz 3.* — Leje sa ako z džbera. — Leje sa ako z kupy. — Leje sa ako zo suda. — Leje sa ako z vreca. — Leje sa ako z rine. *Adalb. D. Lac się 13.*

Len tak visia oblaky.

Nebo je zanesené.

¹Keď sa odrazu vyjasní. Z.

²Dážď prekazil prácu na poli. Z.

³Azda sa vyjasní. Z.

⁴Hneď bude pršať. Z.

⁵Hustý dážď vytvárajúci súvislú clonu.

⁶Maď. znenie: Ördög veri a feleségét. (Čert ženu bije.)

⁷Klobúčiky — bubliny dažďa pri prudkom lejaku. — Detské.

⁸Dážď na veľkej časti územia.

205

Neboj sa dažďa, veď si nie z cukru. *Adalb. Cukier 8.*

Nech pánboh zachová od pocestného človeka!⁹

Niti suchej na mne nebolo.

Prší, akoby osieval. — Prší ako zo sita. — Prší, akoby zo džbera vylieval.

Prší slnečník.¹⁰

210

Taký dážď padol, čo ho bolo ťažko zemi držať.

Tento malý dážď nech len padá a tomu veľkému nezabráňime.

Umočený ako máček. — Umočený ako myš. — Umočený ako zmok. (*Pozri kap. V. 286.*)

Už má švagra.¹¹

Už sa teraz naprší z pravej viery. — Už sa teraz naduje z pravej viery.

215

Veľké tmy idú.¹²

Zabera sa na dážď. — Zabraté je.

Zachmúrené je. — Zachmúril sa.

Zmokol ako myš. (*Pozri 212.*)

Zo striech kvapká.

3. Blesk a hrom

220

Ach, pošli, bože, pošli to hrmenie na tie husté, pusté hory!

Blýska sa krížom-krážom.

Búrka je vraj vtedy, keď sa horúci oblak so studeným zide.

Durklo ako z mažiara.

Hromy bijú. — Hromy perú. — Hromy rachotia.

225

Na holo zahrmelo, nebude pršať.

Suchý hrom.

Udrelo. — Udrel hrom, ale len studený.

4. Vietor, víchor

Cigán na vietor drží. *Modra.* — Cigán sa nebojí zimy, ale vetra.

Keď vietor hviždí, to Meluzína plače.¹³

⁹T. j. od cestovania v zlom čase. Z.

¹⁰Dážď a slnce súčasne. Z.

¹¹Mokro v obuvi. Z.

¹²Tmavé mračná. Z.

¹³*Meluzína* — rozprávková bytosť, panna-vták. Keď ju hrdina násilím získa za ženu, potajomky spáli jej perie v presvedčení, že až tak bude navždy patriť jemu. Za trest ho však Meluzína opustí, aj svoje malé dieťa, za ktorým chodí nad dom nariekať v pustých nociach.

230

Musel sa niekto obesit', keď tak duje.

Striga sa vrtí.¹⁴

Stromy sa lámali, ako čo by šarkan ponad ne letel a chvostom šibal. — Šarkan letí.¹⁵

Vietor hviždí ako valach.

Vietor sa obšívá.¹⁶

235

Vietor sa zabil.¹⁷

5. Povodeň

Mohol tadiaľ plte hnať.¹⁸

Tiekol tadiaľ celý Dunaj.

6. Zimné úkazy a javy

a) *Zima, mráz.*

Holomrazníky.¹⁹

Chrochoť.

240

Ľad ako sklo.

Treskúca zima. — Treskutá zima.

Tuhá zima, že len tak treští. — Tuhá zima, že len tak trieska.

Uhly trieskajú od zimy.

Už je o jeden kožuch teplejšie.

245

Voda zamrzla ako múr.

Zamrzlo na kameň. — Zamrzlo ako roh. — Zamrzlo ako oceľ. — Zamrzlo, že len tak chrapští pod nohami.

Zima, že hádam teľa v krave zamrzne.

b) *Sneh*

Mlynárčici sa bijú. Č. 624.

Sneh padá ako vrabce.

250

Sype sa sneh ako z vreca.

c) *Fujavica*

Nenie súce psa vyhnať pred dvere. Č. 644. *Adalb. Krzekwa, Pies 302.*

¹⁴Prašný vír na ceste. Z.

¹⁵*Stromy sa lámali...* — Obraz z ľud. čarov. rozprávok.

¹⁶Keď na chvíľu prestane. Z.

¹⁷Keď náhle prestane. Z.

¹⁸Kadiaľ inak ani voda netečie. Z.

¹⁹Suchá zima bez snehu.

Šibe, že až tak páli.

Tak chumelí, že ani sveta nevidno. — Taká slotá, že ani sveta nevidno. — Taká kúrňava, že ani sveta nevidno. — Taká šmáravica, že ani sveta nevidno. — Taká metelica, že ani sveta nevidno.

d) Účinky zimy na človeka

Dobre som tam neskrepenel od zimy.

255

Drkoce zimou ako osika. *T. 9.*

Drkoce zubami od zimy.

Ej, ale ma lízal jeleň!²⁰

Nemôžem štipku spraviť od zimy.²¹

Palce mi skľaveli od zimy.

260

Ruky ako rak červené. *Č. 521.* — Ruky ako žabča studené.

Sklenička pod nosom mu zamrzne.

Studený ako had. — Studený ako žaba.

Zamrznutý ako cibuľa. — Zamrznutý ako kokrha. — Zamrznutý ako krkoška. — Zamrznutý ako krušec. — Zamrznutý ako slivka.

Za nechty mi zašlo.

e) V prírbytku

265

Kúria, až vlasy vijú. — Kúria, až sa zuby potia. — Kúria, až sú obloky červené. — Kúria ako v hute.

Kúria len pre príslovie.²²

Tam budú do rána vlci vyt'. *Adalb. Zimno 3.*

Teplo ako v lázni. — Teplo ako v starej izbe. *Adalb. Ciepło 6.*

Zima ako v rástubni. — Zima ako vo vlčenci. — Zima ako vo vlčej jame. — Zima ako v ľadovni.

²⁰Poľovnícky výraz o tuhej zime, mraze. *Z.*

²¹Prstami. *Z.*

²²Málo. *Z.*

D. O iných dobách

Príslovia

1. Deň

270

Frišťukuj, keď staneš, obeduj, keď sač' se jesci, večer prídze, ani sa nenazdáš. *Bošácka dolina*.

Jeden deň nie je rok.

Lepšie za rána dačo, ako cez celý deň nič. *Adalb. Rano 3*.

Ráno do kostola, cez deň do roboty, večer k priateľovi a v noci spať.

Ráno učí sa sladko. *T. 35. Č. 216*.

275

Obed si spravíme, kedy chceme, a večer príde sám. — Poludnie hockedy a večer, keď príde.¹

2. Noc

Hriech túla sa po nociach.

Chto chodzi po noci, hľadá palicovej nemoci. — Chto chodzi po noci, hľadá kyjovej nemoci. *Bošácka dolina, Č. 500. Adalb. Kij 18, Noc 1*.

Noc má svoju moc. — Noc má svoje právo. *Č. 342*.²

Vo dne ako vo dne, ale v noci!

280

V noci ako potme.

V noci ďaleko počuť.

V noci jasný, vo dne mračný. *T. 40*.³

3. Dni v týždni

(*Zväčša poverové.*)

Nedeľa, nedeľa, bodajš' priletela, aby som si čo skôr milého videla!

Streda — chlapcom beda!

285

Streda — to podjedá.⁴

Streda — prázdny deň.⁵

V piatok zlý počiatok. *Adalb. Piątek 21*.

V pátek idze všetko naspátek. *Bošácka dolina*.

Kto je v piatok šošovicu, bude v nedeľu pekný.

290

¹Moravská paralela: Poledne dělá pán a večer přijde sám. Obzor s. 108.

²Lat. variant: Nox inimica. (Noc je nepriateľská.)

³Lud. pieseň. Z.

⁴Poverové; v stredu sa nemá ani siať, ani sadiť. Z. — Zákazy vykonávania iných prác v určité dni sa často vyskytovali v dávnej organizácii života na dedine. V princípe týchto zákazov mnohokrát tkvela racionálna motivácia.

⁵Porov. predošlé. Z.

Kto sa smeje v piatok, bude v nedeľu plakať. Č. 497. *Adalb. Piqtek 10.*

Sobota dievkina robota.⁶

Sobota kňazova robota.

Sobota bálešová robota.⁷

Sobota virgasová robota.

295

Sobôt je do roka iba deväť nepekných.⁸

4. Sviatky

(*Iné pozri v štyroch častiach roka.*)

Čokoľvek robíš vo sviatok, to všetko ide naspiatok.⁹

Najväčšie sviatky podľa cigánskeho kalendára sú: fašiangy, potom Hody, potom jarmok.

5. Rok

Deň za dňom, rok za rokom, a život sa minie.

Do roka ďaleko.

300

Rok je dlhý. — Rok má dlhý skok.

Roky sa mňajú. — Roky utekajú, akoby leteli. *T. 35.*

Rok má krok, atď. (*Pozri kap. II. 758.*)

6. Porekadlá a úslovia o dennom čase

Ale ide ten čas, akoby šibal! *Adalb. Czas 78.*

Ani neviem, ako mi ten čas prešiel! — Ani neviem, ako mi ten deň prešiel!

305

Keď sa už tma černela...

Mrak, zmrknúť sa

Ako zamrkli, tak osvitli.

Mrak padá.

Pánboh nás zamrkol i zosvitol.¹⁰

Večerom zamrkli, ránom zasvitli.

Noc, nočný

310

Do tmavej noci (pracovali).

⁶Čistenie domu a príprava na nedeľu. Z.

⁷Pečenie koláčov, bálešov, bialešov; koláče z kysnutého cesta s orechovou, makovou, kapustnou, tvarohovou aj ovocnou plnkou.

⁸Poverčivé; v ľud. náboženskej tradícii sobota je deň P. Márie, kým piatok je deň Kristov, lebo v ten deň bol ukrižovaný. Matka Božia bývala chápaná ako symbol krásy, preto v jej deň býva pekné počasie.

⁹Ide o poverčivý zákaz vykonávania prác vo sviatok. Zákazy mali racionálnu podstatu v tom, že aspoň čiastočne regulovali striedanie práce a odpočinku.

¹⁰V práci nás stihlo zmrákanie i ranné svitanie, t. j. pracovali celú noc.

Noc dlhá ako sto rokov.

Nočná mátoha.¹¹

Pomaly sa už aj noc prikráda.

O vysokých fruštikoch.¹²

Ráno

315

Do bieleho rána (sa zabávali).

Ranostajček.¹³

Svitaj, bože, svitaj, aby skorej deň bol.¹⁴

Už je deň, pôjdeme ven!

Vstávaj, už sa voz obrátil!¹⁵

Zore

320

Hore, už sú zore!

Kosy zapadajú, zore znamenajú.¹⁶

Už zore znamenajú, vstávajte!

¹¹Človek navyknutý neskoro v noci chodiť. Z.

¹²Neskoro ráno. Z. — Prvé raňajky, menšie, sa jedávali pri poľnohospodárstve hneď zrána, druhé, výdatnejšie, po opatrení statku a príprave náradia, potrebného do poľa.

¹³O človeku, ktorý zavčasu vstáva; ranostaj (ľud.) — hranostaj, malé zviera so vzácnou bielou kožušinou, ktorou sa v minulosti lemovali kráľovské rúcha. Z.

¹⁴Ľud. pieseň. Z.

¹⁵Voz — súhvezdie voza. Povožnícke porekadlo. Podľa polohy tohto súhvezdia vedia povozníci, koľko je hodín. (Lichard.)

¹⁶Kosy — súhvezdie; noc sa končí, začína sa deň. Z.